

Рецензия

На дисертационен труд за присъждане на научна и образователна степен „Доктор“

Автор: Филип Георгиев Колев

Тема: „Селищен живот в долината на Средна Струма през римския период“

Реценент: проф. д-р. Александра Димитрова Милчева

Докторантът Филип Георгиев Колев е завършил специалност „Археология“ със специализация Антична археология и магистърска степен в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ през 2013 г. През 2014 г. спечелва конкурс към катедра „Археология“ на Софийски университет и е зачислен на редовна доктурантура с дисертация на тема „Селищен живот в долината на Средна Струма през римския период“ с научен ръководител проф. д-р. Костадин Рабаджиев.

Представеният ми за рецензиране дисертационен труд е съобразен с препоръките, направени при предварителното обсъждане на разширено заседание на катедрата „Археология“ на 12.01.2018 г. с единодушно предложение работата да бъде допусната за откриване на процедура за защита на дисертационния труд.

Териториалният обхват на темата представлява добре обособена географска област между Кресненския и Рупелския пролом с долното течение на река Струмешница. Както авторът сам отбелязва, основната цел на настоящата докторска дисертация е да реконструира селищния живот в долината на Средна Струма през римския период (II в. пр. Хр. - IV в. сл. Хр.), чрез използване на исторически, епиграфски и археологически данни. Така пределно ясно формолирана, във всякакво съмнение, е оригиналността на темата и без съмнение е дисертабилна. Аз бих добавила, че нейното разработване отговаря на една съществена потребност в българската археология. По този начин тя се явява първото цялостно изследване и реконструкция на селищния живот в долината на Средна Струма през посочения период. Добрата подготовка и познание позволява на докторанта с безспорно умение да използва, анализира и интерпретира пълноценно всички извори, свързани с разработваната тема.

Научната разработка е добре структурирана и обхваща всички аспекти на селищния живот. Отделните глави са обособени тематично. Текстовата част се състои от Въведение,

три глави, Заключение. В каталога са включени селищни обекти и епиграфски паметници с общ обем на изследването – 543 страници. Докторантът е намерил най-добрата и резултатна форма за решаване на поставените цели. Избраната структура улеснява детайлното проследяване и анализ на основните проблеми в дисертацията. Изпълнение на поставената задача не би могло да постигне тези резултати без разкритията в Хераклея, Нейне и територията на град Сандански.

Вместо увод, великолепно замисленото въведение, изчерпателно отразява всички основни елементи на целите и задачите на едно изследване от такъв род, както териториалния и хронологически обхват на дисертацията.

В Първа глава са проследени историческите процеси в провинция Македония и тяхното отражение върху живота на областта. След основаването на провинцията през 148 г. пр. Хр. и включването на областта на Средна Струма в пределите на римската държава в нея се настаняват римски гарнизони. В твърде разгърнат вид дисертантът следва хода на историческите събития в провинцията, които не винаги пряко засягат областта.

Докато военният характер на разкритите крепости от елинистическия и републиканския период в м. Свети Спас, с. Ласкарево, с. Ключ е твърде хипотетичен то откритите находки от римско въоръжение, части от конска амуниция, предмети от ежедневието на войника, надгробни стели на ветерани, показват сериозно присъствие на военни в северната част на Средна Струма през времето на Принципата.

Важно е и обстоятелството, на което докторантът обръща внимание, че в този район е на лице голяма концентрация на надгробни паметници, посветени на ветерани което според него се обяснява с добива на руда и стратегическото значение на пътните връзки между Тракия и Македония.

Отново в Първа глава е направен анализ на историческите извори и епиграфските паметници, свързани със селищните обекти, локализиращи в разглежданата област. Състоянието на историческите извори и нивото на археологическите изследвания предизвикват разнопосочни мнения по този проблем.

Като безспорни в долината на средна Струма напоследък са локализиращи Хераклея, Партикопол и Нейне. Идентифицирането на античния град Хераклея стана възможно след откриването на нови надписи и направения нов прочит и интерпретация от Николай Шаранков на отдавна известни стари надписи от територията на Хераклея и град

Сандански. Историческите извори споменават Хераклея Синтика в един дълъг период от време, от II в. пр. Хр. - VI в. сл. Хр. Отразени са различните мнения, засягащи локализирането и възникването на античния град до най-новите епиграфски паметници и археологически проучвания, с които мотивирано се локализира града и неговото основаване най-вероятно в средата/третата четвърт на IV в. пр. Хр.

По сложен е проблемът с другия значителен градски център в района, намиращия се при днешния град Сандански и неговата идентификация с изсветния от историческите извори - Партикопол, извършена за пръв път от Л. Робер. Хипотезата е подкрепена и от други автори. Почти цял век за локализацията на града са изказани твърде различни мнения на бележити изследователи на района. Поради липса на сигурни аргументи от исторически източници и археологически доказателства, и до днес проблемът за локализирането на града е обект на различни хипотези. Основаването на Партикопол се разглежда като следствие от административните реформи на императорите Траян и Хадриан.

В подкрепа на собствената си позиция и на все по-утвърждаващото се мнение за идентифициране и локализиране на Партикопол с античния град при дн. Сандански, авторът се мотивира със сведенията на Клавдий Птолемей и Хиерокъл, според които Хераклея и Партикопол се намират в една и съща област. При това античният град при Сандански е доказан епископски център. От своя страна ще посоча, че досегашните резултати от разкопките в града не показват връзка на култовия християнски център с античния град.

Третият град в долината на Средна Струма е Нейне, идентифициран след откриването на надпис в местността Рукалото, с. Долно Градешница, в който се споменава народното събрание на Нейне. Докторантът проследява твърде детайлно и коректно мненията около градския статут на Нейне интерпретацията на обекта като градския център и неговото възникване. Обосновавайки се с наличните епиграфски данни и археологически проучвания Колев логично предполага, че Нейне представлява малък град, различен от урбанистичната представа за ортогонално планиран град с обществени сгради и не се съгласява, че градският център е коме или е Скиаме, както предполагат някои учени.

Предположението за известният само с едно споменаване, единствено от Клавдий Птолемей Тристол да се локализира в м. Соракево, с. Хърсово не е убедително.

Твърде ангажиращо и в отделни случаи дискуссионно е мнението на Колев за една група градове, за чиято локализация различни автори приемат в изследваната област. Според него изворовата база и епиграфските паметници не позволяват македонските колонии Гареск, Ортопол, Филипопол, Александропол, градовете на медите и Ямфорина, Петра и Десудаба, римският Хадрианопол и епископският център Запара да бъдат локализирани по средното течение на река Струма и поставени в една група градове с изследвания район като по същество не предлага нови локализации.

Във Втора глава е изследвана местната административна организация и различните аспекти на отношението между градските общини и централната власт в контекста на провинция Македония. По подобие на другите перегиални градове в Македония, откритите надписи в средното течение на река Струма, споменават градския съвет и неговите членове. Освен градските институции - буле и демос са разгледани и различни видове колегии и сдружения, длъжностни лица, главни жреци и жреци на божества. Прави впечатление, че в областта единствено Хераклея е разполагала с монетарница все още с проблемна датировка. Направена е социална и етнокултурна характеристика на населението по данни от големите градове и степента на романизация в тях. Дискутирани са мненията за територията на Хераклея, Партикопол, Нейне, по който авторът представя и собствени идеи.

Докторантът показва отлично познание на исторографията и нивото на съвременните изследвания, перфектно владее изворовата база, което му позволява да реконструира научно обосновано и обективно организацията на римската административна власт в долината на Средна Струма.

Трета глава, озаглавена „Селищна система“ (161-257стр.) по обем и съдържание, разкрива най-пълно същността на разработената тема и нейния приносен характер. Въпреки нарасналия интерес към изследването на историческата география и археология в долината на Средна Струма, проучването на елинистическия период, се затруднява поради липсата на информация. Голяма част от теренните обходи не са публикувани, а и много често изследваните обекти са, приписвани на елинистическия период, всъщност са от римския. Долината на Средна Струма се явява един от най-добре проучените чрез теренни обходи райони в България. Едва 14 от 410 известни антични обекта са археологично проучени, но частично или изобщо непубликувани, което прави

изключително трудно изследването по темата. Сериозен недостатък на регистрираните в района обекти и находки е датирането им по вторични белези в широките граници от IV в. пр. Хр. – IV в. сл. Хр. Колев е посетил и има лични наблюдения на шест римски обекта. Участвал е в разкопки на Хераклея Синтика, некропол в м. Св. Спас, село Ласкарево и Партикопол.

Датирането и интерпретацията на отделни обекти от римската епоха се базират главно на разкритите проучвания в Хераклея и Партикопол.

Археологически проучваните обекти в района очертават Хераклея най-високо и единственият град в селищната йерархия на района през елинистическия период каквато е и през ранноримския. За архитектурния облик на града няма почти никакви сведения. Находки от този период са откривани в по-късни пластове. Ръководителят на разкопките Л. Вагалински разграничава пет строителни периода в Хераклея, като само един от тях се отнася към II – I в. пр. Хр.. Той коментира строителните останки от две проучени сгради, разположени една върху друга и втора сграда, вероятно от втората половина на IV в. пр. Хр. През ранноримския период единствено Хераклея продължава да съществува като градски център.

В следващия втори период са разкрити участъци от крепостната стена, част от занаятчийски квартал, сгради от римския площад. Оттогава в некрополите се появяват някои нови варианти.

През епохата на Принципата селищната система в долината на Средна Струма преживява своя подъем.

В Хераклея през късноримския период продължава започнатото в предишния период изграждане на градски площад с гражданска базилика и комплекс около нея. Продължават своето съществуване занаятчийския и жилищен квартал. Всяко ново археологическо откритие внася промяна в архитектурния облик на града, като например откритата през 2017 година раннохристиянска базилика.

Вторият важен център, който все повече се утвърждава с античния град при гр. Сандански (Св. Врач), е Партикопол. Централната част на съвременния град е изградена изцяло върху античния, използван като изочник на строителен материал при строежа на обществени и жилищни сгради. Като пример за варварското му унищожаване ще посоча изхвърлените в една нощ повече от 18 колони и плочи мраморна декоративна украса от

обект, предвиден за сграда на новата поща. Липсата на публикации, достъп до планове и стратиграфски наблюдения от теренни проучвания, изключително затруднява изследването на архитектурния облик на града. От важно значение за проучването на римския град е неговото възникване и по-ранното му структуриране. При спасителни разкопки на базилика № 1 и 4 и ГУМ са открити няколко фрагмента от елинистическа и ранноримска керамика, които в никакъв случай, според докторанта, не отговарят на лансираната идея, че преди римското владичество, на територията на град Сандански, е имало селище от елинистическия и късноелинистическия период. Според мнението му такъв селищен център би могъл да стане в началото на II в. сл. Хр.

Липсата на археологически проучвания, а дори когато са направени такива прави трудно изясняването на архитектурния облик на античния град и неговата фортификация. При тези твърде неблагоприятни за работа условия докторантът прави успешен опит, от тук-таме забележими останки и устни съобщения, да проследи и маркира трасето на стената и по този начин напълно реално да очертае контурите на града. Особеностите на терена налагат планирането на града, разположен с наклон от запад, стъпаловидно. Докторантът обуславя приемлива идея за развитието и застрояването на града на три нива. Археологически материали от ранноримския период са открити при спасителни разкопки в ГУМ, базилика № 1 и № 4, при несигурна стратиграфия. Основи на зидове от жилищни сгради са регистрирани от римския период под базилика № 1 и до базилика № 3. От същия период е светилището на Тракийския конник извън крепостните стени.

В дисертацията се разглежда предложената теза за мястото на агората на града в пространството около вековния чинар, мотиварана с голямата концентрация на представителни сгради през Късната античност в този район и оформилият се християнски култов център през IV в. Св. Петрова подкрепя тази локализация, но с презумпцията, че градският площад се създава при Домициан, като наследство от елинистическо време, без никакви доказателства. Нещо повече, в разкрития перистилен двор от базилика № 2, тя вижда вписана част от ареата на агората. Не на същото мнение е Колев. Той намира повече основания тя да бъде разположена в района на театъра и термите, част от които са разкрити при спасителни разкопки, източно от днешната главна улица на града, подобно на разположението на агората на Хераклея Линкестис.

През 2007 и 2008 г. е разкрита друга обществена сграда - театър, чийто строеж, според Св. Петрова, която ръководи разкопките, е започнал по времето на император Домициан. За своето изследване докторантът се натъква на учудващи неточности при датирането, описанието и интерпретирането на обекта, отразени в предварителните публикации на български и английски език.

През III - първата половина на IV в., подобно на Хераклея, и Партикопол. преживява своя цветущ период. Старите обществени сгради продължават своето съществуване, построени са нови базилики и жилищни сгради. Термите функционират и през късноримския период, съществува и тетърът. През този период вероятно е изградена античната сграда, сега под ГУМ. Успоредно на ул. „Македония“ е разкрита колонада от шест големи гранитни колони с неизвестно предназначение. Най-общо сведенията за архитектурата се дължат на спасителни разкопки с кратки съобщения в АОР-ите. Документиран е производствен квартал с работилници за стъкло и керамика и железарска работилница. Западно от термите е разкрит комплекс с несигурна интерпретация, датиран в периода IV-VI в. Старите некрополи се запазват, но се създават и нови. Проучени са две гробници-мавзолеи със сложен план и вътрешно декоративно оформление, датирани в III-IV в.

През този период значително намалява броят на селищата. Авторът предлага изчерпателно картиране и критичен поглед към изворовата база за състоянието на селищните структури.

В разглежданата тук област вниманието е насочено и към два пътя със стратегическо значение, по които се осъществявала връзката между долината на Средна Струма и съседните ѝ райони. Поради липсата на останки от пътища и други пътни съоръжения изследването използва исторически извори, епиграфски паметници и местния ландшафт. Както и историографията, в която са коментирани и анализирани с присъщата на докторанта пунктуалност, детайлно и коректно, маршрутите на двата пътя, той установява допуснати грешки в *Tabula Peutingeriana* за разстоянието между някои сигурни пунктове по трасето; коригира разстоянието между отделни селища и трасето при дадени пунктове. Посочва несъстоятелността на твърдението, че археологическият обект край с. Златолист е представлявал пътна станция, доказано с материали от Късното средновековие или османския период при регистрирането на обекта през 1980 г. от Б. Цветков. Той допуска,

че в района на днешното село Катунци се е отделял път, преминаващ край Мелник към Партикопол.

Заклучението съдържа обобщение на постигнатите резултати в опита да се реконструира селищния живот в историческо развитие, административно устройство, планиране и архитектура на различни селищни обекти в долината на Средна Струма на базата на изворови и исторически данни. Очертани са седем зони, в които се наблюдава струпване на множество обекти, други пет района без археологически доказателства.

Въпреки че в хода на изложението неведнъж посочвам високото професионално ниво и безспорни научни постижения, бих изкала да обърна внимание отново на някои от тях.

Дисертационният труд представлява самостоятелно и обобщаващо оригинално научно изследване на широк кръг от проблеми, свързани със селищната система на долината на Средна Струма. По своята всеобхватност това е първото изчерпателно изследване на многообразието от проблеми в този район. Разгледаните в историческа последователност селищни форми е позволило на докторанта да прецизира и да коригира досегашни тези. Докторантът въвежда и критично анализира огромна и разнообразна информация и умело я използва, за да формулира и свои оригинални съждения във връзка с датирането и интерпретацията на даден обект. Често пъти проличава известна условност при класифициране и датиране на селищни обекти, което според мен се дължи до голяма степен на липсата на достоверна информация. На пръв поглед дисертантът би могъл да бъде упрекнат за прекомерната информация, която на места натежава. Това би могло да се обясни с типичната за Колев, като изследовател, скрупулозност към изследвания материал и неговата изключителна компетентност и добросъвестност.

В труда, в който се борави с огромна и с разностранно естество информация, нерядко оскъдна и несигурна или пък подвеждаща, е естествено да има изводи и датировки, които биха могли да се оспорят.

Съществена и делима част от рецензираната дисертация са приложенията в самостоятелни книжни тела със селищен и епиграфски каталог, снабдени с пълни библиографски данни. Приложение III съдържа безупречно изпълнени карти, диаграми, таблици, илюстрации - лично дело на докторанта, както и възможно най-пълна библиография на изследваната литература по темата.

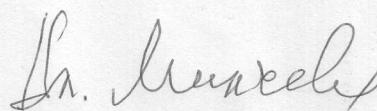
Авторефератът в обем от 39 страници е адекватен на дисертацията. Автосправката вярно отразява научните приноси на дисертацията.

По темата на дисертацията има две публикации: „Топография и архитектура на Партикополис през римската епоха. В: Гюрова, М. (ред.) *Българско е-Списание за Археология, Supplementum 4 Филови четения културно-историческо наследство: проучване и опазване* (Доклади от докторантска конференция 15-16 декември 2014 г.) София, 2015, 159-173 и „The Road Communications in the Middle Strymon Valley During the Roman and Late Antique Periods. In: Nankov, E. (ed.) *Papers of the American Research Center in Sofia vol. 3. Sandanski and its territory during Prehistory, Antiquity and Middle ages. Current trends in archaeological research. (Proceeding of an International Conference at Sandanski, September 17-20, 2015).* Veliko Tarnovo, 2017, 144-151“.

В заключение посочвам, че рецензията дисертационен труд на Филип Георгиев Колев е с изключително голям принос и изразявам с удоволствие категоричното си мнение да му бъде присъдена по достойнство образователна и научна степен „Доктор“.

30.03.2018 г.

София

Рецензент: 
(проф. д-р. Ал. Милчева)